

HUSZ JÁNOS, A CSEH KULTÚRA MÁRTÍRJA

František Palacky, a cseh liberális történetíró kiváló művelője Husz Jánost "mint a szellemi szabadság képviselőjét, mint a vallásos meggyőződés egyéni jogának ébresztőjét" "a protestantizmus alapítójának" nevezi. /František Palacky: A huszitizmus története. Európa. 1984. 167. 1./ Nincs szó arról, hogy Palacky el akarná vitatni Luther Márton föllépésének, életművének jelentőségét, tagadná azt a szerepet, amelyet a reformáció német származású elindítója az európai történelemben játszott. Állításával csupán arra kívánja fölhfvni a figyelmet, hogy a németnél sokkal kisebb, kevésbé elismert cseh nemzet képviselője — ráadásul egy jó évszázaddal korábban — mennyire amahhoz hasonlítható, amazzal mérhető nézeteket hirdetett meg. Nincs szó többről, mint hogy a történelmet nemes, fölvilágosult egyéniségek erőfeszítéseinek sorozataként fölfogó liberális koncepció értelmében a Luther Mártonra történő utalással Palacky beállítja Husz Jánost és az általa elindított mozgalmat a szabadságesszme kibontakozásának évszázadokat vagy akár évezredekét átfogó áramába. Lehet, sugallja e koncepció, hogy Luther a cseh reformátornál világosabban fogalmazza meg, következetesebben érvényesíti az eszmét, de az eszme nyilvánvalóan ugyanaz, és az eszme hordozóját ugyanaz a nemes elkötelezettség fűti, a különbség az ideális törekvés sikerét időlegesen korlátozó körülményekből, a társadalmi közegek az eszme befogadására való kisebb vagy nagyobb készségéből adódik.

Korunk egyháztörténetírása a múlt századi liberális történetírásnál természetesen sokkal kevésbé hajlik arra, hogy az individuálisan képviselt eszme mindenhatóságára számítva, és a világtörténelmi folyamat természetes kibontakozásában bízva, a jelenségek és a fogalmak közti különbséget homályban hagyja. Joachim Rogge az *Anfänge der Reformation* c. könyvében /Evangelische Verlagsanstalt, Berlin. 1985. Kirchengeschichte in Einzeldarstellungen II/3 und 4/ azt írja, hogy "a 'reformáció' szó jelentése elhomályosul, ha Wiclif, Husz, Johann von Wesel, Wessel Gasfort stb. számára az előreformátor megnevezést vezetjük be. Reformter jelentős számban akadt a késő középkori egyházban. Nem szabad, hogy fogalmilag megtévesszen minket az a körülmény, hogy a 'reformatio eccliesiae in capite et in membris' a reformkonciliumok fő törekvései közé tartozott. A reformáció előtti és utáni reformkatolicizmus egy hosszú ideig kevésbé figyelemre méltított jelenség, amelynek tudományos földolgozása — sajnos egyelőre csaknem kizárólag római katolikus kutatók kezdeményezésére — jelenleg a figyelem középpontjába került. A reformkatolicizmus és a reformáció fogalmának tényleges elválasztása a reformátorság kritériumainak tisztázásától függ." /30.1./ Miután Rogge ecseteli azt a nehézséget, amely a jelenségek katolikus és protestáns szempontból egyaránt kielégítő értelmezése előtt áll, megállapítja, hogy "a reformátorság kétségtelenül konstatalható fogalmi tisztázatlanságából nem szabad arra következtetnünk, hogy a reformátorok maguk nem lettek volna biztosak a maguk dolgában. Cselekvés közben, lépésről lépésre haladt előre a reformáció, kizárólag Isten igéjének épphogy létrejött újraértelmezésétől motívaltán, nem pedig az intézmények átalakítása vagy

megszüntetése által. Luther fölfogása az volt, hogy az intézmények, még maga a hierarchikusan tagolt egyház is maguktól eltűnnek, ha az Igét megértik, és az emberek ezáltal mozgásba jönnek. Ezen szóteológiai mozgatókon kívül minden más szükségszerűen céltalan, értelmetlen tevékenységhez vezet. Luther tehát a reformációt nem saját, hanem Isten művének tekintette, amelynek tulajdonképpen nem lehet semmiféle időbeli korlátja, hanem szakadatlan folyamatnak tekintendő. Egyik ismert dictájában ez ilyen formában fogalmazódik meg: az egyház mindig a változás, a valamivé válás állapotában van és sosem a befejezettség, a lezárttság állapotában" /32.1./

A konstanzi zsinatra elmenő, ott a zsinat tagjait meggyőzni akaró, a katolikus egyház megreformálásában részt vállaló Husz János nyilvánvalóan nem a reformátori szóteológia alapján áll. Maga Palacky írja: "valójában Husz sem tanított mást, mint az egyház megújítását fejében és tagjaiban, s így nem csoda, ha kezdetben azzal áltatta magát, hogy rokonlelkekre talál az egyetemes egyház gyűlésén." Csakhogy Palacky Husz és mondjuk Luther, a reformer és a reformátor közötti különbséget a német idealizmusnak a reflexivitás, a problémák intellektuális lereagálása, a tudatosítás mozzanatához fűzött illúziójának szellemében kizárólag abban látja, hogy Husz a maga tulajdonképpen szóteológiai vagyis úgymond burkolt reformátori álláspontját egyelőre nem tudatosította: "Nyilvánvalóan nem tudatosult még benne teljesen az a lényegbe vágó különbség, mely az ő törekvését elválasztotta a zsinatétól, s nem vette észre az idővel mélyülő szakadékot közte és az egyházi hierarchia között. Hiszen másként vélekedett a zsinat egésze, s más volt az ő személyes meggyőződése. A zsinat számára az úgynevezett consensus omnium (közmegegyezés) volt a bizonyosság forrása: azt fogadta el igaznak, amit az összes vagy kis híján az összes egyházi tanító állított, elismert és magáénak vallott... Husz azonban nem ismerte el ezt a tekintélyt, nem hajolt meg előtte, mert nem hitte, hogy az ő idejében is közvetlenül a Szentlélek vezérelné az egyházat, s hogy bármiféle zsinat egyszerű határozata elegendő lenne az igazság megállapításához. Ő a feltétlen, kizárólagos igazságot egyedül Krisztus és a Szentírás szavában, kinyilatkoztatásában látta, s érvénytelennek nyilvánított minden ettől eltérő, későbbi tantételt vagy szabályt."

Vajon az egyház tekintélyét el nem fogadó, s azzal szemben a maga személyes meggyőződését érvényesíteni kívánó Husz János, bár tudattalanul, a világos fölismerés szintjére nem emelten, a lutheri szóteológia alapján áll? Bármennyire különösen hangzik is egy rendkívül művelt, magas pozíciót betöltő, s egy nemzet megbecsülését kivívó tudós teológussal kapcsolatban, ha ennyire kielezzük a kérdést, azt kell mondanunk, hogy inkább azokhoz az eretnekekhez hasonlítható, akik a középkor folyamán ugyancsak személyes meggyőződésüktől hajtva tiltakoztak az egyházi szervezet torzulásai ellen, szembefordultak az egyházi tekintéllyel. Mint amazok, az egyház tekintélyét elutasító Husz sem képes kilépni ugyanis a lelki-szellemi lázadás pozíciójából, mert tiltakozása, különvéleményének hangoztatása közben Lutherrel ellentétben nem alkotja meg a leki-szellemi kérdések eligazításának, a társadalmi rend szellemi megalapozásának új koncepcióját. Az a megítélési mód, amely a lelkiismereti szabadság elvét az emberi dolgok elrendezésé-

nek kizárólagos eszközeként minősíti, s amely, mondjuk, a valdensek, Husz és Luther — mint ezen elv különböző korban föllépő képviselői — között nem tud különbséget tenni, olyan — liberális — sémákkal dolgozik, amelyek komolyan akadályozzák a történelmi jelenségek konkrét, adekvát leírását.

A reformer Husz és a reformátor Luther által elfoglalt szellemi pozíciókat nem csupán egyetlen reflexív mozzanat választja el egymástól, félreértjük, félremagyarázzuk a bennük megtestesült jelenségeket, ha úgy tekintünk rájuk, mint egyetlen szellemi mozgalom két nemzedékének képviselőjére. A személyes meggyőződés védelmétől a szóteológiai elv kimondásához nem vezet közvetlen út. Luther pozíciója annyira gyökeresen új, hogy sem Husz, sem bármely más reformer tanításaiból semmiféle logikai művelettel le nem vezethető. Ezért téved Palacky, amikor azt állítja, hogy Huszt csak a rendelkezésére álló idő rövidsége akadályozta meg dogmatikai újítások bevezetésében: "Említettük, hogy Husz nem Konstanzban, miként korábban vélték, hanem már elutazása előtt értesült Jakoubek új tanításáról (a két szín alatti áldozásról), de érdeklében eleinte nem állt sorompóba, mivel inkább a papi rend és a szokások, mintsem a dogmatika megújításán fáradozott. Későbbi állásfoglalása azonban bizonyította, hogy szelleme nem riadt vissza a dogmatikai reformtól sem, alátámasztja azt a föltételezést, hogy idővel és a körülmények változásával sokkal messzebb lépett volna ezen az úton - mint utóbb Luther is tette -, ha teljes szabadságban és biztonságban éri meg az idős kort. Konstanzi börtönében külön traktátust írt e tanításról, melyet még azon melegében Prágába vittek, s ott mint az új szertartás legfőbb igazolását és magasztalását terjesztették, bár láthatólag Husz kezdetben főleg azért tanácsolta a két szín alatti áldozást, hogy elejét vegye a tanítványok közti meghasonlásnak és viszálynak. Midőn fájdalommal értesült arról, így szándéka kudarcot vallott, mert a kehely miatt sokan eltávolodtak a huszizizmustól... csak akkor kezdte szilárdan védelmezni az újítást, utóvégre Krisztus és az apostolok parancsával nem fér össze, hogy a kelyhet megtagadják a laikusoktól; ez pusztán egyházi szokás volt, amely azonban nem tekinthető törvénynek." Husz korántsem valamely jelleméből következően tétova, fölöslegesen habozó ember, amikor nem azonnal fogadja el a szertartásbeli újítást, és nem értelmetlen óvatosság részéről, hogy amikor azt mégis megteszi, a lehetséges és a mások által fölvetett dogmatikai probléma helyett (egyszerre jelenik-e meg Krisztus a két színben vagy mindkettőben külön-külön is) egy szokás megváltoztatásáról beszél. Éppen ellenkezőleg azt látjuk, hogy a huszita mozgalom elindítója következetesen tartja magát a reformer szerepéhez, műveltsége, bölcsessége, személyiségének harmonikussága nem engedi meg számára, hogy a Lutheréhez mérhető új alapelv nélkül a radikális rendbontás útjára lépjen, hiszen minden, világos alapelv nélkül kikényszerített változás, mint fentebb láttuk, csak "céltalessen, értelmetlen cselekvés lett volna". Az más kérdés, hogy az értelmetlen, szándékos szembefordulástól tartózkodó, csupán személyes meggyőződésének hangot adni kívánó Husz tragikus módon az ő személyes szándékától elszakadó dolgok-események sodrában mégis eretneknek, az egyház, a keresztény közösség ellenségének minősül. Ami Palacky interpretációját illeti, abban jól kimutatható a liberális gondolkodásnak az a gyengéje, hogy a személyesen képviselt eszme és az

intellektuális reflexió jelentőségének eltűlése miatt a radikalizmus kísértésétől magát elvi következetességgel távol tartani legjobb igyekezete ellenére sem tudja.

Bármily határozottan és világosan is elválik azonban egymástól a Luther és a Husz János pozíciója, mégis nyilvánvaló, hogy a huszita mozgalom és a huszita tanítás a reformáció mozgalmát más korábbi vagy korabeli, az egyházi tekintélyt el nem fogadó vagy az egyház által el nem ismert mozgalmakhoz képest sokkal inkább megközelíti. Mint Joseph Lortz írja, "John Wiclif tévtana Angliában és őt még messze meghaladva Husz János tanítása Csehországban a reformáció általunk ismert legjelentősebb és legvésztjósóbb előjátékának tekinthető. A kibontakozó újkor ismertetőjeleként mindkettőt nemzeti színezet jellemzi; különösen Husz esetében adja ez az elem munkájának, gondolkodásának és harcának fő erejét. A korabeli és a történelmi hatás szempontjából mind a mai napig ez a lényeges. Ez azonban nem jelenti, hogy ne lett volna a huszita tanításnak számos német híve és cseh ellenfele. Hiszen a tanítás tartalma volt a döntő. Erejét a vallási komolyság adta, akár a gazdag prelátusok vagy veszélyes periférikus ájtatossági formák bírálatában, akár egy szegény, a világi ambícióktól tartózkodó egyház követelésében nyilvánult is meg. Alaptendenciáját tekintve spirituális és biblikus volt." /Geschichte der Kirche Bd. I. Münster. 1962. 450. l./ Kétségtelen, hogy egy vallási tanítás követői számára döntő annak tartalma, e tanítás követőivé vagy ellenfeleivé az emberek attól függően váltak, hogy az általa hirdetett tételekkel egyetértettek vagy nem értettek egyet. Ha azonban számba vesszük ezeket a tételeket, túl karakterisztikusoknak nem találjuk, jórészt — mint a klérus bírálat, a vallási kérdések bensőségessé tétele, spiritualizálása — minden korábbi eretnekségnél föllelhető, jórészt pedig — a szentségfogalom fölbomlása, a különálló papi rend szükségének tagadása — a reformációra emlékeztetnek. Az igazán karakterisztikusnak az mondható, ami Lortz állítása szerint is hatása szempontjából lényegesnek bizonyult, ami azonban ugyanakkor nem érintette a vallási tanítás tartalmát: nemzeti színezete. Úgy gondoljuk azonban, ha a nemzeti jelleg nem is tekinthető egy vallási mozgalom tartalmi elemének, az a tény, hogy például konkrétan a huszitizmus a korábbi eretnek mozgalmakkal ellentétben az egész társadalmat képes volt mozgásba hozni, s ily módon annak nemzeti öntudatát Európa más népeivel szemben a középkorban ismeretlen mértékben erősíteni, arra mutat, hogy ez a nemzeti színezet semmiképpen sem minősíthető valamely esetleges, külsődleges körülménynek, az valamiképpen a benne megvalósuló szellemi magatartásból kell, hogy következzen. Ezen — mint könyvének fejezetcímében Lortz nevezi őket — "nemzeti tévtanokat" véleményünk szerint az különbözteti meg más középkori eretnekségektől, hogy lényegében azonos hittételek végső soron esetleges keverékét korábban kizárólag valamely irracionális jellegű vallási megszállottság, a megigazulás, a megtisztulás őszinte, mélyről jövő, de elemi erőként föltörő, intellektuális közvetítésmódot el nem viselő, sokban hisztériás vágya hordozta, most a kritika, a megújulási szándék széles látókörű tudós emberek nyelvén fogalmazódik meg, és mindenekelőtt a higgadt mérlegelésekre is képes, az érzelmeikről, indulataikról, szenvedélyes vágyukról, az egész lényüket betöltő határtalan sóvárgásukról az értelem nyelvén beszélni is tudó és hajlandó emberekre számfótt. Tudjuk, a huszita mozgalomban, minthogy az a társadalom minden rétegét

átfogta, megjelentek az eretnokség archaikusabb formái is, de azok, ha végeredményben Husz tanításának hatására is, másodlagosan jelentek meg, és sosem határozták meg a mozgalom egészének jellegét. Nem véletlenszerű gazdasági, szociális, politikai okok, a mozgalom egyik vagy másik vezetőjének kivételes szervezőkészsége magyarázza tehát annak ösztársadalmi, nemzeti jellegét, hanem az individualizálódás történelmi folyamatában a problémák intellektualizálódása, intellektuális kezelhetőségének növekedése. A lutheri szóteológia ezt a folyamatot tetőzi be, amennyiben — mint ő mondta: "az emberek szavait ellesve" — az élet dolgainak elrendezését az írás laikus értésének, értelmezésének függvényévé teszi.

Husz János történelmi szerepét, a huszita mozgalom kultúrtörténelmi jelentőségét vizsgálva tehát világosan le kell szögezünk, téved, túloz Palacky, illetve elmosza a középkor és az újkor közötti különbséget, amikor nemzete kiváló képviselőjében a középkori szellemiség végleges megtörőjét látja. Nem fogadható el az a formula, amely szerint, mint írja: "a csehekre várt, hogy áttörjék a bizonyosság, a meggyőződés szűk, középkori korlátait, bármilyen üdvösek voltak vagy annak látszottak is; más szóval, hogy segítsék az emberi lélek akadálytalan kibontakozását, a nagyobb szabadság és méltóság kivívását. Isten földi helytartóságának tana s a belőle fakadó korlátlan evilági tekintély akkor szenvedte az első halálos csapást, amidőn a keresztény ökumenikus zsinat a chebi megállapodások során, 1432-ben végül kénytelen-kelletlen engedett a huszitáknak, és elismerte, hogy rajta kívül, maga fölött létezik egy legfőbb törvény; Isten ígéje ezzel győzedelmeskedett." Palacky romantikus-liberális beállítással szemben valóban kiegyensúlyozottnak, az európai kultúrtörténelmi problematika egészét szem előtt tartani képesnek Lortz ítéletét kell tartanunk, aki szerint "Egy egész nép nemzeti egyház létrehozását célzó szakadása igen súlyosan megrázta a nyugat egységtudatát. Ugyanakkor a nyugati kereszténységben tökéletesen sértetlen maradt az a tudat, hogy szakadásról van szó: a helyzet tehát lényegileg különbözött attól, amely a XVI. sz.-ban bontakozott ki."

Palacky a maga nemzeti elfogultságát a liberalizmus szellemében ugyan oldani igyekszik, ebben az értelemben utal az igazság zavarbaejtő megosztására, és az ellentétek tragikus föloldhatatlanságára. "Ezt az örök vitát — írja — nem kívánjuk megoldani vagy bármelyik fél javára egyoldalúan eldönteni. Nem tagadjuk sem az egyik, sem a másik jószándékát, de számtalan hitványságát sem, hiszen a feddhetetlenség s a tévedhetetlenség egyedül Isten tulajdona. Az ember értelmes, erkölcsi lény, választania kell a jó és a rossz között; a jó elérésében Isten felé törekszik, hozzá hasonul. Ám Istenhez igazán a vallás vezet, az utak különbözhetnek, csak a cél legyen azonos s a szándék őszinte. Isten a tudója, miért kell gyakran előbb annyi rossznak történnie a világon, hogy megszülessék a jó." Palacky engedékenységének szépséghibája egyedül az, hogy ily módon mindenekelőtt saját elfogultságát szentesíti: azután mutatkozik elnézőnek, miután különösebb mérlegelés nélkül — "hiszen a dolgoknak csak az Isten a tudója" — a maga szemléletét érvényesítette. Palacky szónoki kérdésére ugyanis - miért kell előbb annyi rossznak történnie? - a magunk kultúrtörténelmi nézőpontjáról az a válasz: mert a történelem, az emberi létezés valóságos mozgásait, végső mozgatóit szem elől tévesztve, az egyes emberek jó vagy rossz személyes törekvései felől nézzük a történelmet, mert a kultúrtörténelmet tényeit

nem ismerve vagy tagadva liberális eszmekörben mozgunk, liberális vagy antiliberális pozícióban állunk. Semmi kétség, a lét egyetemes szempontja, a keresztény-zsidó tanítás nyelvén szólva: Isten mozgatja a történelmet, értsd: személy feletti szempontok munkálnak benne s ezért senki nem vindikálhat magának a történelemben teurgikus szerepet, de hogy a kultúrtörténet mozgásait, Isten működését a történelemben eleve ne lehetne utólag kiegyensúlyozottan értelmezni, azt csak a személyes elfogultságainkhoz való görcsös ragaszkodás, az önkényességben realizálódó anarchikus szabadságigény mondathatja velünk.

Mi hát tulajdonképpen a lutheri szóteológia forrása, kialakulásának magyarázata, ha pusztán a német reformátor személyének zsenialitását vagy a cseh reformer következetlenségét, illetve az ő rendelkezésére álló idő nem elegendő voltát nem tekintjük valódi magyarázatnak? Vajon miért egy német szerzetes volt hivatott a 16. század elején kialakítani a reformáció elvét, és nem egy századdal korábban egy cseh teológus? Ha a szellemi föltételek erre már akkor adottak voltak, miért nem vonta le Husz a szükséges következtetést, vagy miért nem a szükséges következtetések levonására alkalmasabb férfiú állt Husz János helyére. Ha viszont az individualizálódási folyamat csak egy századdal később érte el a szóban forgó fordulat szempontjából kívánt mértéket, miért jött idő előtt mozgásba a cseh társadalom, miért siette el tragikus módon vagy egyenesen oktalanul Husz a maga reformeri, azazhogy éppen reformatori föllépését. Az ellentétet még tovább élezve, lehet úgy is föltenni a kérdést, miért nem lépett legalább akkor vissza, amikor már módja volt belátni, tévedett: egyfelől nem képes kilépni a neki kijutó, a rákényszerülő eretnek szerepből, másfelől nem is akarja vállalni, nem érzi kielégítőnek a dolgokra tekintettel lenni nem hajlandó fanatikus vallási rajongó szerepét. Mi magyarázza, hogy ebben a felemás helyzetében Husz János mégsem szerepébe belezavarodott, meghasonlott embernek mutatkozik, aki mindent veszni látva, jobb megoldás híján csak makacsságból tart ki, hogy valamiféle megmagyarázhatatlan belső szilárdsággal, hittel és meggyőződéssel megy mégis a maga útján. Mi az, amit anélkül, hogy elmondta volna, kétségtelenül tudott, ami szerepében kifejeződött, s ami híveinek, a huszita háborúk leleményes, bátor, szilárd meggyőződéstől hajtott harcosainak mint követendő példa átadódott. Úgy gondoljuk, hogy sem nem a katolikus egyház megújítása, sem nem valamely szekta mozgalmának fölszftása, sem nem a reformáció történelmi jelentőségű folyamatának elindítása volt Husz egyébként kétségtelenül valóságos és a maga nemében igen jelentős kultúrtörténeti föladata, hanem a középkor végén, az újkor elején a szellemi értelemben is a németség közelében álló és a németséghez való közelsége miatt a szellemi szerepvesztés veszélyének kitett cseh kultúra önállóságának, külön állni akarási szándékának visszavonhatatlan, soha többé el nem törölhető kinyílvánítása. Husz János a szó legszorosabb és legnemesebb értelmében a cseh kultúra mártírja, pozíciójának látszólagos felemássága ezen kultúra tényleges és lényege szerinti belső ellentmondá-
sosságából fakad, magatartásának következetességét, emelkedett tisztaságát ezen problémák föltétel nélküli, odaadó vállalása magyarázza.

A kultúra mártírja kifejezés mást, többet kíván jelenteni, mint a nemzeti hős gyakran használt és természetesen a maga nemében nagyon pozitív jelentésű

fogalma. Husz János nemzeti hős is, mint ahogy azt mindeki tudja, s ahogy maga Palacky is gondolja. De ha csak azt kívánnánk róla állítani, hogy föllépésével a cseh nemzeti ügyet szolgálta, üres közhelyet ismételnénk, vagyis fölösleges volna vele kapcsolatban bármit is mondanunk. Husz Jánosnak azonban nem csupán olyan szerep jutott ki a történelemben, mint mondjuk Tell Vilmosnak, aki leleményességével, bátorságával, elszánt következettségével a svájci nép, a svájci nemzet szabadságát és függetlenségét kivívta. A prágai magiszter emellett, eközben a cseh kultúra sajátos szellemi pozíciójának kimunkálásához járul hozzá, drámai feszültségekkel terhes, tragikus végű életútjával nemzetét a számára egyedül adódó kultúrtörténeti vágányra, szellemi pályára állítja. A Tell Vilmos és Husz János alakja közti különbség lényege aligha ragadható meg abban, hogy az utóbbi az előbbivel szemben nem kitűnő céllövő, hanem a cseh írás megteremtője, bibliafordító, vallási gondolkodó, tehát szellemi ember, e különbség végső soron arra az alapvetőbb tényre megy vissza, hogy míg a maga civil szabadságát kiküzdő svájci nemzetnek nincs, a nemzeti önállóságának kinyilvánításával kísérletező cseh népnek van kulturális ambíciója, hogy a cseh nép nemcsak politika-gazdasági, hanem szellemi értelemben is keresi a maga sajátos, önálló helyét az európai kultúrközösségben.

A nemzet és a kultúra problémakörének elválasztásában segítségünkre lehet a liberalizmus fogalma. A nemzeti függetlenség jellegzetesen liberális célkitűzés, el kell ismernünk, Palacky nem egészen alaptalanul állítja gondolatmenetének középpontjába Husz úgynevezett liberalizmusát. Úgy gondoljuk azonban, hogy Husz pályáját, tragédiába forduló életútját nem lehet a neki tulajdonított liberális nézetekkel ábrázolni: mert ezen tragikus életút értelme éppen bármiféle liberális koncepció, az individuális eszmeképviselőt elégtelenségének megtapasztalása. Ezen tapasztalat megszerzésére az ad lehetőséget, hogy liberálisnak mondott nézetei mellett Husz a csehek sajátos, intellektuálisan meg nem alapozható történelmi összetartozásélményének, a cseh kultúra tapasztalatának a hordozója. Mint tudjuk, a svájciak szabadság- és függetlenségi törekvéseit ilyen tapasztalat nem terhelte. És némileg kiélezve a kérdést, azt kell mondanunk, hogy a svájci függetlenség kivívása, a svájci nemzet létrejötte azért bizonyult lényegesen egyszerűbb, könnyebben elérhető föladatnak, mert a svájci nép nem rendelkezett kultúrtörténeti küldetésstudattal, mert a nemzet szabadságát polgárai szabadságának matematikai összegeként fogva föl, lemondott saját kultúrtörténeti pozíció, sajátos svájci kultúra kialakításáról. Husz János alakja viszont azért jelentősebb a svájci szabadsághősök alakjánál, vagy a cseh történelem a nála sfmább, konfliktusmentesebb, szerencsésebb svájci történelemnél, mert amannál tágabb horizontot nyit, mert a civilizatorikus problémák kezelésében kimerülő svájci történelem eseményei meglehetősen korlátoltsággal nem adtak módot a liberális eszme elégtelenségének megtapasztalására.

A liberális Palacky Husz az általa megállapított liberalizmusát föltétlen erénynek tartja, mi pedig a svájci mozgalommal egybevetve méltányoltuk Husznál a liberális gondolkodás korlátainak megmutakozását. Nem szabad azonban megfelekedezni arról, hogy a középkori teokratikus világkép keretei között liberalizmusról beszélni anakronisztikus, a civilizáció-kultúra ellentének a huszitizmusban megragadható kiéleződése a középkori gondolkodás rendje szempontjából

periférikus jelenségnek minősül, valamiféle válságjelnek tekinthető. Képtelenség volna például a középkor rendjének megbontásában, a teocentrikus gondolkodás megtörésében oly jelentős részt vállaló Luther Mártont "antiliberalis" jelenségként kezelni csak azért, mert a lelkiismereti szabadságot mindenek fölé helyező és egyháza megszervezéséről tulajdonképpen megfélemlítő szelíd Husz Jánossal szemben az új tan diadala, az új egyház megszilárdítása érdekében bizonyos helyzetekben kemény pragmatikus lépésekre szánta el magát. Tudnunk kell, hogy Husz úgynevezett liberalizmusa egyben a középkori rendnek, a teocentrikus világgépnek az elfogadását jelentette, Luther keménysége, az individuális megnyilvánulásokat korlátozó föllépése pedig az Isten-helytartóság elvétől a szöteológia elvéhez fordulás érdekét, az új emberközpontú világgép megszilárdulását szolgálta. A huszitizmus tehát minden előremutató sajátossága ellenére középkori eretnekmozgalom maradt, a hamarosan nagyon is megszerveződő lutheri egyház pedig nyilvánvalóan újkori jelenség.

Husz természetesen nem valamilyen személyes tévedésének következtében, hanem a cseh kultúrától kapott ösztönzések miatt bontja meg a problémák fontossági sorrendjét, kísérli meg az egész nemzetet, az egész társadalmat a középkori teokratikus világgép keretei között a szuverén önkifejezés pozíciójába hozni. A némettel azonos kultúrtörténeti pályán mozgó, de önálló hivatástudattal rendelkező cseh szellem, cseh gondolkodás nem kívánta betartani az eszmék logikája által diktált rendet, és a maga egyéniségét azáltal nyilvánította ki, hogy szorongásait, félelmeit jelezve egy úgymond elhamarkodott, meggondolatlan lépésre szánta el magát, hogy Európa egésze általi kiközösíttetését vállalva érzékeltte, érzékeltette a kultúrtörténeti szerephiány és a kultúrtörténeti hivatástudat közti feszültséget. Ha a mozgalom maga el is bukott, az tulajdonképpeni, kultúrtörténeti célját elérte, mert ettől kezdve a cseh gondolkodás éppen a szerephiány és hivatástudat ezen kettősségének kifejezésében ismerhette föl a maga sajátos történelmi léttapasztalatát. A sajátosan groteszkre hangolt cseh nemzeti tudat végső soron ebből a kettősségből ered, a világirodalmi rangú cseh irodalom groteszk hangú alkotásait ez a kultúrtörténeti tapasztalat táplálja. Tudjuk, nem Husz, hanem Luther alakította ki a reformáció elveit, ő volt úgymond a zseniálisabb, mert az azonos kultúrtörténeti pozíción osztozó két kultúra, a cseh és a német közül az illető pozíciót szuverénebben, ellentmondásmentesebben, tisztábban megtestesíteni képes német kultúra képviselője volt erre igazában inspirált. De Husznak, a cseh kultúra mártírjának tragikus alakja, az ő sorsából évszázadok óta táplálkozó tragikus tudat nélkül, ha lenne is cseh nyelv, cseh etnikum, vagy lennének is bizonyos cseh nyelvű művek, nem lenne meg az a szellemi aranyfedezetük, amely európai jelentőségüket biztosítja.

Amit mi a magunk ontikus kultúrtörténeti nézőpontjából a fontossági sorrend fölcserélésének, a kultúrtörténeti problematika kényszerhelyzetben előálló megcsavarodásának tekintünk, azt Palacky nemzeti liberalizmusa a szabadságesszme lendületes, harmonikus, és pusztán eszmei oldalról nézve, töretlen kibontakozásának ítéli. "A 15. század elején a köznép személyes szabadsága és műveltsége nagyobb volt Csehországban, mint bárhol másutt. Bármilyen régen vert is gyökeret a feudalizmus cseh földön, a demokratikus összsláv szellem még mindig alapvetően

befolyásolta a cseh társadalmat. A személyi alávetettség még ismeretlen volt; az az emberi viszony, hogy valaki egy másiknak örökletes tulajdona lehet, eleddig ismeretlen volt a csehekénél, noha akadtak már olyanok, akik a szomszédos népek példájára szívesen bevezették volna. Persze a rendek között nemcsak természetes, hanem öröklődő különbség is létezett, mely az örökölhető vagyanon alapul. Egyesek gazdagnak, úrnak születtek, mások szegénynek, alattvalónak vagy szolgának, hacsak az előbbiek vagyona nem csökkent, s az utóbbiaké nem gyarapodott; mindazonáltal a nyugat-európai kasztszellem még távolról sem került olyan túlsúlyba, mint a későbbi évszázadok során. Viszonylag kevés volt a központosított földbirtokok száma, az úgynevezett uradalmak kiterjedése, s így a főúri családokat szerte az országban könnyen számon lehetett tartani. Az ország legnagyobb részét, mintegy kétharmadát, a népes, vagyonilag sokszínű, szabad (s egyedül a királytól függő) köznemesség tartotta kezében... A köznemesek alkották a nemzet jellegzetes magját: szinte kivétel nélkül közülük került ki a kor összes szellemi, művészeti, hadi és politikai vezéregyénisége. Jelentősen átalakult ekkortájt a városi rend, melyből teljesen és véglegesen kiszorult a németesség... A korabeli cseh parasztok annyiban különböztek a más rendbeliektől, hogy telküket örök haszonbérleti jogon kapták a főúrtól, a köznemesektől és a városoktól; ennek fejében kötelesek voltak úrbért fizetni, vagyis bizonyos szolgáltatásoknak és kötelezettségeknek eleget tenni akár pénzben, akár természetben vagy robotban. Ebből ered az általánosan használt úrbéres elnevezésük. Mint jogaikért és kötelezettségeikért felelős igazi földbirtokosok, szabadon kereskedhettek és költözködhettek." Az a romantikus koncepció, amely a cseheket született liberálisoknak tekinti, természetesen vonja maga után azt a vélekedést, hogy a feudalizmus a maga szigorú rendi tagozódásával végső soron német, idegen képződmény: "A feudális rendek már Ottokár idejében gyökeret eresztettek Csehországban, s azóta egyre terebélyesedtek. Nyugatról jöttek és telepedtek le az országban, akárcsak az egyházi rendek, s emezekben támaszra találtak, így szinte együtt gyarapodtak velük; egyre azon fáradoztak, hogy letöröljék magukról a másféleség, az idegenség jegyeit, és otthonossá válva beolvadjanak a nemzetbe. Ez a törekvésük, azonban még nem hozott teljes sikert; az ősi szláv lelkület, amely nem tűri a rendi különbségeket, erősen kitartott vele szemben, mégpedig jobbra a megszokás erejénél fogva, s nyílt ellenszegülés nélkül."

A rendi megkötésektől való idegenkedésnek szláv etnikai sajátosságként való föltüntetése mindenképpen ideologikus-romantikus konstrukció, a jelenség maga azonban kétségtelenül kezdettől fogva s így Husz föllépése idején is jellemzi a cseh társadalmat. Minthogy a liberális eszme időtlen létezésében Palackyval ellentétben nem hiszünk, hanem azt meghatározott korhoz kötött kultúrtörténeti képződménynek tekintjük, a szóban forgó jelenséget más, számunkra elfogadhatóbb, megalapozottabbnak tűnő módon igyekszünk magyarázni. Amennyiben a történelmet nem ideálisan gondolkodó egyének föllépéseként ábrázoljuk, hanem benne civilizáció és kultúra mint individuális létrekérdés és individuális nézőpontról ftélve transzcendens történelmi léttapasztalás egyensúlyának keresését látjuk, és a középkori katolikus egyházat meg a feudális rendet úgy értékeljük mint amelyek ezen egyensúly fönttartásáról a maguk korában végeredményben gondoskodtak, akkor a

feudális és az egyházi rend csehországi meggyökeresedése körüli nehézségeket alapjukban véve nem a cseh kultúra erényének, s az európai liberális eszme majdani kibontakozását elősegítő tényezőként, hanem a cseh fejlődés sajátos, le nem küzdhető defektusaként értékeljük. A cseh társadalom a feudalizmust nem érezhette igazában a magáénak, mert egyfelől az a kultúrtörténeti szerepek azonossága miatt tökéletes kibontakozása esetén őt a német birodalomba olvasztotta volna, másfelől pedig a feudális viszonyok mérsékelt érvényesülése, a civilizáció-kultúra ellentét feszültségeinek csupán részleges vállalása — Palacky előadásából látjuk — számtalan részlete-reedménnyel járt, de mindez nem változtat azon a tényen, hogy a feudalizmussal szembeni passzív ellenállás a cseh társadalmat, a cseh gondolkodást — a föltétlen kultúrtörténeti szerepvállalás reflexétől bizonyos mértékig visszatartotta. Husz János föllépését és a huszita mozgalmat úgy szokás értékelni — és tegyük hozzá, korántsem alaptalanul — mint amely a németséggel szembefordulva a cseh nemzeti tudat szuverenitását, az önálló cseh kultúra igényét nyilvánítja ki. Csakhogy ez, a fölfokozott spiritualitás jegyében fogant, anakronisztikusan liberális kiállás furcsa ellentmondásossággal, valamiféle groteszk következetlenséggel, az eretnekségben mindig jelenlévő horizontvesztéssel de facto a németség — egyébként kétségtelen — kultúrtörténeti primátusának szándéktalan elismerését jelenti. Mert ha a cseh nép, a cseh mentalitás mindig is idegenül állt szemben a feudalizmussal, az ellenállás passzív jellege miatt a társadalmat működtetni hivatott intézmények teljesértékű kialakításáról való lelki-szellemi lemondás egészen idáig burkolt maradt, a huszizmus viharában, a következményeként előállt anarchiában viszont — igaz, Husz és a husziták programszerű törekvéseinek dacára — az, mint tovább el nem leplezhető mozzanat deklarálódott.

Palacky részletesen és árnyaltan mutatja be azokat a nehézségeket, amelyek a huszita mozgalom történetében a spirituális mozzanat túlértékeléséből, az intézények kialakítására irányuló intézkedések elmaradásából, a tekintélyek hiányából adódtak. Előadása azonban nem nélkülöz minden kétértelműséget: részint a nemzeti mozgalom kimenetele szempontjából nem tudja nem elítélendőnek tartani a széthúzás, a szektákra, irányzatokra szakadás különböző megnyilvánulásait, részint azonban nem képes ebben is a maga parttalan liberális fölfogásának szellemében a cseh nemzet — igaz, adott esetben tragikusan visszaható — erényét, az egyéni kezdeményezést korlátozó megkötésektől való tartózkodás jelét nem látni. Ha az egyetemes liberalizálódási folyamat perspektíváira irányuló homályos utalásoktól eltekintünk, tulajdonképpen nyitva marad az a kérdés, hogy végül is miképpen értékeljük a vallási és társadalmi mozgalom szóban forgó sajátosságát. Csak amikor a főképp németek által szorgalmazott keresztes hadjáratok egységesítő hatásáról beszél, válik közvetve nyilvánvalóvá a különféle reformtörekvések között rendet teremteni, egyházat alapítani nem tudó mozgalom társadalmi értelemben vett testetlensége, szellemi-eszmei szétszórtsága, magtalanlansága: "A kívülről s belülről egyaránt fenyegető veszély és csapások közepette az volt a husziták szerencséje, hogy a nagyrészt németekből álló ellenség a legyőzhetetlenség gögös hitével elsiklott (a huszitákat megosztó) különbségek fölött, valamennyiüket egyként eretnekké bélyegezte, s nyíltan, fennen arra készült, hogy hírmondót se hagyjon a cseh

nemzetből. Ennél jobb ellenszert kívánni sem lehetett volna a csehek széthúzására, hiszen nemcsak az összetartás és a nemzeti lét közös tudatát ébresztette fel bennük, hanem az egymás közötti egység, egyetértés és béke mindenáron való megőrzésére is kényszerítette őket".

Palackynak a liberális beállítottságot a csehek vagy szélesebb értelemben a szlávok faji-etnikai erényévé megtevő fölfogása szorosan kapcsolódik birodalomellenes, természetes etnikai egységekben mozgó beállítottságához. Žižka alakját ebben az értelemben idealizálja: "Láttuk már, hogy a feudális urakat gyűlölvén, mennyire sémmibe vette a nemzet rendi megosztottságát. Ezért nem kedvelte soha a kasztjoghoz kitartóan ragaszkodó németeket, annál bensőségebben kötődött a szlávokhoz, amely akkor még nem bomlott rendekre. S ezért is ragadott fegyvert, mint írja, 'nemcsak Isten törvényének igazáért, hanem kiváltképp a cseh és a szláv nyelv feloldozásáért'. Korának azon kevés férfúi közé tartozott, akiket a szlávok eszméje tettekre ösztönzött. Bármennyire is megnevesítette tevékenységét veleszületett adottsága, páratlan ékesszólása, mégis teljességgel hiányzott belőle az a szellem, amely a régi rómaiakat s a németeket képessé tette más nemzetek leigázására, majd megszerzett uralmuk megszilárdítására; ő ebből a szempontból is szláv maradt. A legkisebb mértékben sem kívánjuk itt elvitatni Žižka hadvezéri, erkölcsi, szellemi kiváltságát, a cseh nemzeti tudat kialakulásában játszott elsőrangú szerepét, csak Palacky kifejtésének az a mozzanata készlet bizonyos meggondolásokra, amely mintha Žižka indokolt és a maga nemében igen tiszteletre méltó tartózkodását a hódítóként való föllépéstől, valamiféle egyetemes érvényű történelmi normaként kezelné. Aligha lehet mértékadónak nevezni azt a szemléletmódot, amely az antik római birodalom vagy a középkori német római császárság intézményét pusztán valamiféle, más népek leigázása céljából kialakított elnyomó gépezetnek látja. A hódítás útján létrejövő birodalmaknak, tudjuk, bizonyos esetekben lehet történelmi, kultúrtörténelmi missziójuk, és aligha szabad elvitatni, hogy a Nagy Károly által létrehozott nyugati keresztény birodalomnak, majd az annak eszméjét továbbvivő német római császárságnak is volt ilyen missziója. Az európai kultúrközösség egyik legjelentősebb tagja, az egységes német nép, a német nemzet ennek a birodalmi eszmének jegyében alakult ki. Ha a németiség bizonyos, az európai kultúrtörténet szempontjából alapvető föladatak megoldására alkalmasnak, vagy mint láttuk, a nyugati szlávoknál inkább alkalmasnak bizonyult, annak oka, magyarázata éppen az, hogy a birodalom által kialakított szervezeti egység, illetve a birodalom által ébren tartott hivatástudat arra alkalmassá tette. Tudjuk, az oroszokat, a moszkvai államot is a birodalmi eszme, egy ellentétes irányból, Bizáncból örökölt hivatástudat ösztönözte egy nagy, átfogó nemzettest kialakítására. S a nyugati szlávok csak azért - nem másért - tagolódtak szét, mert nem kaptak a történelemben elsőrangú, átfogó kultúrtörténelmi föladatakat, mert a történelem ténszerűségeiből adódóan számára ilyen szerepkör nem jutott. Sem a nyugati szlávok nem kell, hogy emiatt alacsonyabb rendűeknek képzeljék magukat, és még kevésbé van bárkinek is joga arra, hogy róluk ilyesmit gondoljon, de torz és képtelen helyzet az, ha úgy tűnik, hogy ezen követelmény csak a tényleges kultúrtörténelmi szerepek gyökeres tagadása esetén, valamilyen radikális kultúrtörténelmi nihilizmus jegyében teljesülhet.

Semmi kétség, hogy a 15. században a német római birodalom eszméje már működőképességét, érvényét elvesztette, és a csehek fölkelésében, akik a birodalom tagjaként immár csupán egy náluk nagyobb etnikai egység politikai-gazdasági nyomását érezték, többek között a birodalmi eszme idejét múltsága fejeződött ki. Meg lehet érteni továbbá Palackyt, aki a modern cseh nemzeti tudat kimunkálójaként e birodalmi gondolat durván ideologikus jellegű fölélesztésének, kisajátításának korában nem tud igazán tárgyilagos, minden szempontból kiegyensúlyozott koncepciót kialakítani. Egyedül azt a mentalitást nem lehet méltányolni, amely a történelem mozgásai iránt érzéketlenül és idejüket múlt előítéletektől paralizáltan a nyilvánvalóan értelmetlen, közhelyszerű ideologikus kövületek betonfalának lebontását akadályozza.